

Т.Р. Власова, к.е.н., доцент,
<https://orcid.org/0000-0003-1446-1556>
Чернівецький торговельно-економічний
інститут КНТЕУ, м. Чернівці

ПРОБЛЕМИ ВІДТВОРЕННЯ ОСВІТЬОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація

У статті розглянуто сутність освітнього потенціалу та проблеми його відтворення у сучасному суспільстві. Зазначається, що динамічний розвиток людини і суспільства, науково-технічний прогрес тісно пов'язані і опосередковані процесом суспільного відтворення. Відтворення освітнього потенціалу є найважливішим у відтворенні елементів економічної системи і полягає у неперервному відновленні та підтриманні розумових здібностей людини, її біологічної та соціальної сторін; загальноосвітнього, професійного, культурного рівня.

Визначено ряд факторів, що впливають на переосмислення ролі освіти в умовах інформаційного суспільства. Охарактеризовано тенденції розвитку партнерських відносин між державою, освітнім співтовариством та бізнесом у процесі відтворення освітнього потенціалу сучасного суспільства.

Ключові слова: освіта, потенціал, людський капітал, освітній потенціал, суспільне відтворення, відтворення освітнього потенціалу.

Tetiana Vlasova, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
<https://orcid.org/0000-0003-1446-1556>
Chernivtsi Institute of Trade and Economics of KNUTE, Chernivtsi

PROBLEMS OF REPRODUCTION OF EDUCATIONAL POTENTIAL OF MODERN SOCIETY

Summary

The essence of educational potential and the problems of its reproduction in modern society are considered in the article. It is noted that the dynamic development of human and society, scientific and technological progress are closely linked and mediated by the process of social reproduction. The reproduction process reflects the preservation and updating of the essential components, characteristics of the socio-economic system and its integrity. It is determined that the reproduction of educational potential is the most important in the reproduction of elements of the economic system and consists in the continuous restoration and maintenance of the mental abilities of a person, his biological and social aspects; general, professional, cultural level. Theoretical origins of understanding the process of formation and reproduction of educational

potential in modern economic thought have been analyzed. It is found that new economic processes associated with the constant production of knowledge and its transformation into the main resource of production, open up infinite opportunities for human development, his personal qualities and creative abilities. A number of factors that influence the rethinking of the role of education in the information society have been identified. The achievements in the field of education in Ukraine and the world leaders in the level of human development have been analyzed. The tendencies of development of partnerships between the state, educational community and business in the process of reproduction of educational potential of modern society have been identified and characterized. It is noted that all the processes that take place in society, in the economic system as a whole, have a significant impact on education. Understanding the nature of these processes makes it possible to adjust the strategy of educational development as best as possible.

Keywords: education, potential, human capital, educational potential, social reproduction, reproduction of educational potential.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток людини і суспільства, науково-технічний прогрес не можуть відбуватися поза процесом суспільного відтворення. Відтворювальний процес відображає збереження і оновлення сутнісних компонентів, характеристик соціально-економічної системи та її цілісності. Даний процес опосередковується діяльністю людини, яка розглядається (людина) одночасно як продукт відтворювальних процесів і суб'єкт функціонування, трансформації системи. Розширене суспільне відтворення передбачає процес збереження та оновлення існуючих відносин під впливом економічних, культурних, соціальних, демографічних та екологічних умов, нових технологій і процесів. Сучасний світ диктує нові стратегії у формуванні перспектив відтворення і розвитку. Основою цих стратегій стає наявність компоненту знань у кожному аспекті людської діяльності та можливості відтворення освітнього потенціалу сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню освітнього потенціалу приділяють увагу як зарубіжні, так і вітчизняні вчені. Комплексне дослідження даної проблематики здійснено у працях О. Л. Задорожної, О. А. Комарової, О. В. Уваркіної, І. Г. Утюж. Так у статті Задорожної О. Л. проаналізовано вплив рівня освіти на кількість зайнятого та безробітного населення, розглянуто загальні показники діяльності системи освіти України [1]. У працях Комарової О. А. акцентується увага на теоретико-методологічних проблемах формування та використання освітнього потенціалу суспільства [2]. Уваркіна О. В. розглядає теорію, методологію дослідження освіти як соціокультурного феномену [3]. У монографії І. Г. Утюж розкрито теоретико-методологічні засади вивчення феномену освітнього потенціалу особистості [4]. Серед закордонних

авторів слід відзначити зокрема Є. А. Максимову [5], Н. А. Кондратенко [6], Н. Г. Осипову [7], які розглядають окремі аспекти формування освітнього потенціалу. Водночас залишаються недостатньо дослідженими проблеми відтворення освітнього потенціалу сучасного суспільства.

Формулювання цілей статті й аргументування актуальності поставленого завдання. Метою даної статті є визначення сутності освітнього потенціалу сучасного суспільства та виявлення проблем його відтворення. Для досягнення поставленої мети слід виконати наступні завдання: визначити сутність та зміст поняття «освітній потенціал»; розглянути витoki розуміння процесу формування і відтворення освітнього потенціалу в сучасній економічній думці; виявити і охарактеризувати фактори, що впливають на переосмислення ролі освіти в умовах інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Термін «*potentia*» в перекладі з латини означає «сила, можливість, потужність». Потенціал індивіда лише частково є природним, даним від народження – значною мірою він формується, розвивається та шліфується у процесах здобуття освіти та соціалізації особистості. Реалізація даного потенціалу відбувається у взаємодії з іншими індивідами. Це важливо також і в тому змісті, що й реально існуючий, сформований під впливом інститутів потенціал людини, може розкриватися, реалізовуватися різною мірою в залежності як від зовнішніх умов, так і від самого індивіда. Освіта є процесом та результатом виховання і засвоєння людиною систематичних знань, умінь, навичок, функцій, досвіду діяльності, компетенцій, ціннісних установок; формування світогляду. Таким чином, синтез понять «потенціал» і «освіта» дозволяє визначити сутність освітнього потенціалу як сукупності знань, умінь, навичок, можливостей, що здобуваються людиною у сфері освіти для найефективнішого функціонування соціально-економічної і науково-інноваційної систем.

Відтворювальний процес сьогодні усе більше спирається на використання нематеріальних цінностей – знань та ідей. Відтворення освітнього потенціалу є найважливішим у відтворенні елементів економічної системи і полягає у неперервному відновленні та підтриманні розумових здібностей людини, її біологічної та соціальної сторін; загальноосвітнього, професійного, культурного рівня.

В економічній теорії значну увагу проблемам формування освітнього потенціалу приділяє теорія людського капіталу (Г. Беккер, Д. Белл, П. Дракер, Л. Едвінссон, Ф. Махлуп, М. Мелоун, К. Свейбі, Т. Стюарт,

У. Хадсон, Т. Шульц). На відміну від класичних концепцій, у даній теорії зроблено акцент не тільки на економічних, але й на інших видах інвестування у відтворення освітнього потенціалу, а також детально розглянуто роль соціальних інститутів у цьому процесі. На думку радикальних економістів, освіта є «селекційним» механізмом, що забезпечує відбір і якісну диференціацію майбутньої робочої сили. Основна теза «теорії фільтру» стосується використання освіти як засобу відбору і сигналізації про професійні якості працівників.

У межах економіко-соціального аналізу слід відзначити ідеї «теорії суспільних благ» (П. Самуельсон, Р. Масгрейв), які дозволяють дослідити процес відтворення освітнього потенціалу з інших позицій. Актуальність і своєчасність цієї теорії обумовлена двома моментами. По-перше, в ній зроблено акцент на необхідності відношення до людини та її потенціалу як до джерела національного багатства в широкому змісті, а не як до фактору отримання прибутку. По-друге, освіта у цій теорії стає джерелом розвитку людського потенціалу, оскільки виступає в якості суспільного блага і не може виступати одночасно в якості продукту обміну. Основна інтенція цього підходу полягає у необхідності орієнтації соціального та економічного управління на реалізацію суспільних потреб. У цьому випадку розвиток людини є одним із найважливіших результатів економічної діяльності, який одночасно є й її умовою. Розкриття потенційних можливостей людини повинно визначати основну лінію економічної діяльності і виробничих процесів у сучасному суспільстві.

Нові економічні процеси, пов'язані з постійним продукуванням знань і перетворенням їх на основний ресурс виробництва, відкривають безмежні можливості для розвитку людини, її особистісних якостей і творчих здібностей. Однак на шляху до досягнень світового прогресу робітник наштовхується на цілий ряд перешкод. До них слід віднести, зокрема, високу вартість освіти у розвинутих країнах, посилення конкуренції на всіх рівнях, постійні нововведення і різноманіття технологічних процесів. Вміння працювати з базами даних, здатність генерувати нове знання стають сьогодні такою ж необхідною умовою входження людини до домінуючих соціальних груп, якою в індустріальному суспільстві була власність на засоби виробництва та інші матеріальні блага. Модернізаційні процеси в усіх сферах, бурхливий розвиток науки і технологій стимулюють формування і становлення постіндустріального, інформаційного суспільства, в якому ці фактори є не просто домінуючими, а системоутворюючими. У зв'язку з цим відбувається переосмислення ролі

освіти у суспільному житті, в економічному і трудовому процесах. Ця роль завжди була неоднозначною і виступала предметом дискусій вчених, політиків, педагогів. Однак бурхливі ринкові зміни, феномен капіталістичного виробництва, тенденції індустріальної та постіндустріальної економіки усе більше зміцнювали позиції освіти в економічному житті, а в сучасну, інформаційну епоху перетворили її на основний фактор економічного розвитку.

Ще на початку XXI століття Світовий банк, Організація Об'єднаних Націй, Міжнародна організація праці та інші міжнародні організації вказували на посилення напруги і суперечностей між освітою і працею, системою підготовки кадрів і ринком праці, що проявляється у зростанні рівня безробіття, посиленні конфліктності між системою освіти і роботодавцями в області забезпечення необхідних компетенцій працівників, відсутності гарантій у забезпеченні зайнятості і необхідної кваліфікації. Незважаючи на різноманітні проблеми і претензії, які висловлюють різні соціальні групи по відношенню до вищої, і взагалі – професійної освіти, чисельність студентів і бажаючих здобути її у світі зростає. Це пов'язано з кращими шансами знайти стабільне місце у житті для людей з освітніми дипломами і особливо – для людей із вищою освітою. Дипломи, хоча й не є гарантованим «пропуском» у систему зайнятості і можливістю значно підвищити свій статус, все ж виступають їх необхідною умовою. Процес, який можна позначити як «тотальність освіти», знаходить своє відображення як на макро-, так і на мікрорівні.

Зростання кількості студентів у сучасному світі відмічається в країнах з різним рівнем розвитку. Причому у розвинутих країнах, де постіндустріальні тенденції створюють усе більше умов для розвитку освіти, ці темпи є значно вищими. У світлі нових реалій і тенденцій, фахівцями ПРООН було розроблено показник для визначення досягнень у сфері базового розвитку людини. Це – індекс людського розвитку (ІЛР), який вимірює середній рівень досягнень певної країни у рамках трьох найважливіших можливостей в області розвитку людини: можливості жити довго, здобувати знання і мати гідний рівень життя. Досягнення в області здобуття знань і освіти вимірюються сукупним індексом освітнього рівня, який на 2/3 є похідним від індексу грамотності дорослого населення і на 1/3 – від індексу загального показника кількості учнів навчальних закладів країни у віці до 24 років. Згідно Доповіді про людський розвиток, опублікованої 2018 р., Україна належить до групи країн із високим рівнем ІЛР (0,751), що дало їй можливість посісти 88 місце серед 189 країн світу у

2017 році. Протягом 2000-2017 рр. цей показник розвитку українського суспільства зріс з 0,671 до 0,751. За показниками 2017 р. середня тривалість навчання в Україні складає 11,3 р.; очікувана тривалість навчання – 15,0 років, що є значно нижчим показником порівняно із показниками країн-світових лідерів в області освіти (табл. 1). Водночас, відсоток грамотного дорослого населення в Україні є високим (100%) [9; 10].

Таблиця 1

Досягнення в області освіти в Україні та країнах-світових лідерах за рівнем людського розвитку у 2012-2017 рр.*

Рейтинг країн за рівнем людського розвитку	Країни світу	Індекс людського розвитку	Очікувана тривалість навчання (років)	Середня тривалість навчання (років)	Валовий коефіцієнт охоплення населення вищою освітою (% частка населення)	Державні витрати на освіту, % від ВВП
		2017	2017	2017	2012-2017	2012-2017
1.	Норвегія	0,953	17,9	12,6	81	7,7
2.	Швейцарія	0,944	16,2	13,4	58	5,1
3.	Австралія	0,939	22,9	12,9	122	5,2
4.	Ірландія	0,938	19,6	12,5	84	4,9
5.	Німеччина	0,936	16,0	14,1	66	4,9
88.	Україна	0,751	15,0	11,3	83	5,9

*Складено за даними Доповідей про розвиток людини [9, р.52]

На жаль, орієнтири на розвиток освітнього потенціалу у сучасній економічній системі не є поки що домінуючими. У соціально-економічному аналізі практично всі сфери діяльності (економічна, соціальна, демографічна, природоресурсна, суспільно-політична і екологічна) мають розглядатися комплексно, оскільки їх уніфікація і приведення до агрегованого вигляду стають виключно привабливими. У цих умовах більш виправданою є постановка завдань вибору обґрунтованих напрямів дослідження ефективності використання освітнього потенціалу у сфері вищої школи та вибору кількісних і якісних параметрів оцінки по цих напрямках.

Більшість учених не заперечує факт усе більшого наближення освіти до вимог ринкової економіки, як у структурному, так і змістовному відношенні. «Освітні інститути усе більше орієнтуються на вимоги роботодавця, а системи державного регулювання і оцінки якості освіти розробляють нормативи відповідності освітніх систем цим вимогам» [8, С. 29]. Формування корпоративних університетів, розвиток системи неперервної освіти, участь роботодавців у формуванні навчальних планів і викладанні – всі ці дії спрямовані на досягнення партнерства у реалізації інтересів різних суб'єктів, головними з яких є держава, освітнє співтовариство та бізнес. Всередині цих суб'єктів також існують різноманітні групи інтересів, цілі яких не завжди

співпадають. Досвід розвинутих країн з їх врегулювання і створення партнерських відносин говорить про те, як складно відбувається їх узгодження. Окрім того, усе частіше висловлюються побоювання щодо надмірного проникнення бізнесу в освітній простір, який перетворюється на мегакорпорацію. В освіті, якщо вона претендує на самодостатність і автономію у формуванні творчої особистості, завжди присутня певна «надмірність», без якої був би неможливим соціально-економічний розвиток, а саме – здатність критично оцінювати існуючу ситуацію у всіх сферах: науці, виробничій діяльності, соціальних інститутах – і формувати нове знання. Як не дивно, ця функція, настільки затребувана на даний момент у фахівців-практиків, часом втрачається самою системою освіти, яка виявляється нездатною вступити у конструктивний, науково-обґрунтований діалог між бізнесом і владою. У даний час це найважливіше питання залишається відкритим.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Усі процеси, що відбуваються у суспільстві, в економічній системі в цілому, здійснюють значний вплив на освіту. Розуміння характеру цих процесів дозволяє якнайкраще скоригувати стратегію розвитку освіти, врахувати соціальні очікування суспільства від освіти при проведенні реформ, підвищити ефективність її функціонування. Застосування різноманітних методів дослідження дозволяє достовірно вивчити теоретичні та практичні аспекти формування освітнього потенціалу. Перехід від освітньої парадигми індустріального суспільства до освітньої парадигми інформаційного суспільства призводить до переходу від освіти як інституту передусім отримання готового знання до розуміння освіти як засобу самореалізації та розвитку особистості. Це змінює мету, форми, кошти, зміст і методи навчання, які належить досліджувати.

Список використаних джерел:

1. Задорожна О. Л. Освітній потенціал і конкурентоспроможність робочої сили в умовах ринкових відносин в Україні / О. Л. Задорожна // Вісн. Вінниц. політехн. ін-ту. – 2002. – № 6. – С. 25-32. – Бібліогр.: 6 назв. - укр.
2. Комарова О. А. Актуальні проблеми використання освітнього потенціалу населення / О. А. Комарова // Економічний часопис-XXI. – 2014. – № 1-2 (2). – С. 56-59. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2014_1-2%282%29__15
3. Уваркіна О. В. Освітній потенціал нації [Текст] : монографія / О. В. Уваркіна ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – 382 с. – Бібліогр.: с. 347-380. - укр.
4. Утюж І. Г. Освітній потенціал особистості [Текст] : моногр. / І. Г. Утюж. – Запоріжжя : КСК-Альянс, 2007. – 147 с. – Бібліогр.: с. 134-146. - укр.
5. Максимова Е. А. Функции профессионального образования как социокультурного института / Е.А. Максимова // Наука и общество. – 2018. – № 1 (30). – С. 102-105.

6. Кондратенко Н. А. Влияние социально-экономических процессов на развитие системы образования / Н. А. Кондратенко, С. Н. Шашкова // Вестник УГНТУ. Наука, образование, экономика. Серия: Экономика. – 2019. – № 2 (28). – С. 108-115.
7. Осипова Н. Г. Роль классического университета в воспроизводстве элиты общества / Н. Г. Осипова // Вестник Московского университета. Серия 18: Социология и политология. – 2017. – Т. 23. – № 4. – С. 9-31.
8. Макарова М. Н. Труд в обществе знаний. Образование под вопросом : Стратегии воспроизводства в современном обществе [Текст]. – М. : Издательство ЛКИ, 2007. – 168 с.
9. Human Development Reports (UNDP) – United Nations Development Programme. – Режим доступа : <http://hdr.undp.org/en/reports/>
10. UNESCO Institute for Statistics Core Theme : Education. – Режим доступа : <http://www.uis.unesco.org>

References:

1. Zadorozhna, O. L. (2002). Educational potential and competitiveness of labour force in the conditions of market relations in Ukraine. *Visnyk Vinnyts'koho politekhnichnoho instytutu [Announcer of the Vinnytsya polytechnic institute]*, vol. 6, pp.25-32. (in Ukr.).
2. Komarova, O. A. (2014). Actual problems of the use of population's educational potential. *Ekonomichnyj chasopys-XXI*, vol.1-2 (2), pp.56-59. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2014_1-2%28%29_15 (Accessed October 16, 2019). (in Ukr.).
3. Uvarkina, O. V. (2011). *Osvitnij potentsial natsii [Educational potential of nation]*. Vydavnytstvo NPU imeni M.P. Drahomanova, Kyiv, 382 c. (in Ukr.).
4. Utiuzh, I. H. (2007). *Osvitnij potentsial osobystosti [Educational potential of personality]*. KSK-Allians, Zaporizhzhia, 147 c. (in Ukr.).
5. Maksimova, E. A. (2018). Function of professional education as sociocultural institute. *Nauka i obshchestvo [Science and society]*, vol. 1 (30), pp. 102-105. (in Russ.).
6. Kondratenko, N. A., Shashkova, S. N. (2019). Influence of socio-economic processes on the education system development. *Vestnik UGNTU. Nauka, obrazovanie, jekonomika. Serija: Jekonomika. [Announcer of the Ufa State Petroleum Technical University. Science, Education, Economics. Series: Economics]*, vol. 2 (28), pp.108-115. (in Russ.).
7. Osipova, N. G. (2017). Role of classic university in the reproduction of society elites. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 18: Sociologija i politologija. [Announcer of the Moscow university. Series 18: Sociology and political science]*, vol. 23, no. 4, pp. 9-31. (in Russ.).
8. Makarova, M. N. (2007). *Trud v obshhestve znaniy. Obrazovanie pod voprosom : Strategii vosproizvodstva v sovremennom obshhestve [Labour in society of knowledge. Education under the question : Reproduction strategy in modern society]*. Izdatel'stvo LKI, Moskva, 168 c. (in Russ.).
9. Human Development Reports (UNDP) – United Nations Development Programme. Available at: <http://hdr.undp.org/en/reports/> (Accessed October 20, 2019).
10. UNESCO Institute for Statistics Core Theme : Education. Available at : <http://www.uis.unesco.org> (Accessed October 20, 2019).